

**ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՏԱՌԱԴԱՐՁՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՄԷՋ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ ՈՒ
ԶՈՒԳԸՆԹԱՅՈՒԹԻՒՆԸ ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՀԵՏ**

Ափոշեան Աւետիս

Մագիստրոս, ՀՀ կառավարության հանրային
կապերու եւ տեղեկատվության կեդրոն,
արեւմտահայերէնի թարգմանիչ
avetis.aposhyan@ysu.am
DOI: 10.54503/978-9939-970-07-3-71

Բանալի բառեր. Զուգադրական հայերէն, արեւմտահայերէն, երկճիւղ աշխարհաբար, մամուլ, աշխարհագրական անուններ, տեղանուններ:

Ա. Նախաբան

Աշխարհաբար հայոց լեզուի երկու ճիւղերը՝ **արեւելահայերէնն ու արեւմտահայերէնը** հանդէս կու գան ամէն մէկն իրեն յատուկ լեզուական կանոններով, որոնք մե՛րթ իրարմէ շատ կը տարբերին, մե՛րթ՝ կը նոյնանան: Լեզուաճիւղերէն իւրաքանչիւրի պատմական զարգացման ընթացքին վրայ ներգործած են հետեւեալ իրողութիւնները.

***ա) դասական հայերէնը կամ գրաբարը իբրեւ հիմնաքար,
բ) անմիջական շրջակայ միջավայրի լեզուի ու լեզուամտածողութեան ազդեցութիւնը,***

գ) միջազգային լեզուներու հետ յարաբերութիւնները,

դ) լեզուական ժամանակակից պահանջները:

Հակառակ անոր, որ ե՛ւ արեւելահայերէնի, ե՛ւ արեւմտահայերէնի մայր աղբիւրը գրաբարն է, սակայն ատոնք այսօր մեծ թիւով յատուկ անուններ, ածանուններ թէ տեղանուններ, տարբեր տառադարձութեամբ ու հնչիւնադարձութեամբ կը գրեն:

Յատուկ անունները բաժնուած են երկու հիմնական խումբերու.

- ***աշխարհագրական անուններ,***
- ***անձանց անուններ:***

Սոյն յօդուածին մէջ քննութեան կ'ենթարկենք միայն առաջին խումբը՝ աշխարհագրական անուններու գրելաձեւը արեւմտահայերէնի մէջ, թէ ինչպիսի՛ն է այսօր, ինչպիսի՛ն էր անցեալին, որքանո՛վ կը տարբերի արեւելահայերէնէն, ի՛նչ են այդ տարբերութեանց, եւ հետեւաբար զուգաձեւութեանց ու բազմաձեւութեանց հիմնարար պատճառները, ի՛նչ դեր կրնայ խաղալ գրաբարը՝ մերձեցնելու եւ միօրինականացնելու զանոնք: Պիտի փորձենք պատասխանել նշեալ հարցադրումներուն:

Բ. Երկրագունդի աշխարհագրական մասերուն անունները

Եւ այսպէս՝ սկսինք ընդհանուր Երկիր մոլորակի աշխարագրութենէն. Յամաքը՝ **արեւելահայերէնի** մէջ կը կոչուի **մայրցամաք** իսկ **արեւմտահայերէնի** մէջ՝ **ցամաքամաս**: Գնել արքեպիսկոպոս Ճերէճեանի «Հայոց լեզուի նոր բառարան»-ին համաձայն՝ **ՅԱՄԱՔԱՄԱՍ (գոյական)**, երկրագունդի հողային մասը կազմող հինգ բաժիններէն իւրաքանչիւրը: Ունինք հինգ ցամաքամասեր. **Եւրոպա, Ասիա, Աֆրիկէ, Ամերիկա, Ովկիանիա**: Յամաքամասերուն անուններն, իրենց հերթին, որոշակի ուղղագրական եւ հնչյունական տարբերութիւններ կը կրեն: Իսկ **մայրցամաք** արեւմտահայերէնի լեզուամտածողութեամբ կը հասկցուի անգլերէնի «Mainland»-ը, որ է երկրի մը բուն ցամաքային հատուածը՝ առանց շրջակայ կղզիներու ներառութեան³, օրինակ երբ կ'ըսենք **մայրցամաք Յունաստան**, Յունաստանին պատկանող կղզիները դուրս կը մնան շրջարկէն:

Եւ այսպէս՝ ցամաքամասերուն անունները արեւմտահայերէնը գրաբարէն ժառանգած է եղածին պէս. **Եւրոպա** «վիւն»-ով, Իսկ արեւելահայերէնի մէջ **Եվրոպա** «վել»-ով: Ասիկա արեւելահայերէնի որդեգրած ուղղագրական կանոնարկումներուն անպատեհութիւններէն մէկն է, որ խորթ ու անբացատրելի կը թուի դասական ուղղագրութիւն կիրառողին համար առ այն, որ նախ «վիւն» տառը չկայ արդի արեւելահայերէնի այբուբենին մէջ, սակայն «ել» եւ «ու» համադասական մենադիր շաղկապներուն մէջ «վիւն»-ը դարձեալ ի յայտ կու գայ, «ել»-ի պարագային ընդունուած է՝ եւ **ել** «եչ-վիւն» տարբերակով, եւ՝ գրաբարեան ձեռագիրներու կցագիր **և** տարբերակով: Իսկ անպատեհութիւնն այն է այսեղ, որ **«ել/և»**-ը գլխագրելու ատեն կը դառնայ «եչ-վել», այսինքն՝ փաստացի փոքրատառ «վիւն»-ը կը փոխարինուի մեծատառ «վել»-ով՝ **«ԵՎ»**: Ասիկա նաեւ դուռ կը բանայ մէկ այլ սխալագրութեան. այն է, համակարգիչով գրելու ատեն, անուշադրութեան պարագային, յաճախ կը տեսնենք **«ԵՐԵՒԱՆ», «ՍԵՒԱՆ»**՝ կցագիր **«և»**-ը մեքենական համակարգը չհասկնալուն համար՝ չի կրնար գլխագրել, կամ եթէ հեղինակը «եչ-վիւն» տարբերակը գործածած է՝ **«ԵՐԵՒԱՆ», «ՍԵՒԱՆ»** ձեւերով կը գլխագրէ, ուստի եւ դասական ուղղագրութեան բնական ու բնականոն յայտածում արդի արեւելահայերէնին մէջ, ինչ որ ականահաճոյ է արեւմտահայերէնի լեզուակիրներուն համար: Ասիկա մեր բնութագրմամբ հայերէնի **արդի ուղղագրութեան ձգնաժամ** է, երբ թուային գործիքները կը գիտակցին «վիւն» փոքրագիր-«վիւն» գլխագիր իրողութիւնը, իսկ բարեփոխուած ուղղագրութեան կանոնակարգումը կը մերժէ զայն: Սոյն կանոնակարգման մանրութ մը եւս կայ. այն է, որ **«ել»**-ը օտար բառեր կամ բառակապակցութիւններ գրելու ատեն «եչ-վիւն» տարբերակով պէտք է գրել, օրինակ՝ **«ելվրո», «հնդեվրո»**

¹ **Սաքապետոյեան Ռուբէն**, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Ե., 2011, էջ 352:

² **Ճերէճեան Գնէլ արքեպիսկոպոս, Տօնիկեան Փարամազ եւ Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս**, Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1992, էջ 997:

³ Cambridge dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/mainland>.

պակն» եւ այլն: Ինչ կը վերաբերի **«ու»**-ին, ապա այս պարագային «եւ»-ի զարտու-
դութիւնները չեն նկատուիր, «վին»-ը «վեւ»-ով չի փոխարինուիր, քանի որ «ու»
համադասական մենադիր շաղկապը կը վերածուի «ո՛վ» հարցական դերանունան:
Ուստի «ու»-ի պարագային, արդի արեւելահայերէնի սխալագրութիւնները կը
սահմանափակուին հետեւեալ պատկերով. **«ՈՒՄԱՐՏՈՒ»**, երբ ողջ բառը գլխա-
գրուած է, սակայն «վին»-ը մնացած է փոքրագիր:

Վերադառնալով մեր նախնական նիւթին, անդրադառնանք միւս ցամաքա-
մասերու անուններուն. **Ովկիանիա-Օվկիանիա**, որ կը սերի **ովկիանոսէն**, բաղկա-
ցած է Աւստրալիայէին, Նոր Զելանտայէն, եւ խումբ մը յարակից կղզիներէ: Այս ցա-
մաքամասի անունն գրելաձեւին մասին քննարկելու ատեն չենք կրնար անմասն
մնալ «-ով» բաղադրիչով գրուող այլ անուններէն, որոնք նոյնպէս տարբերութիւն
կը յառաջացնեն **արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն** գոյգին մէջ: Ատոնք են. **Ովա-
սիս-Օագիս, ովկիանոս-ովկինաոս** (նաեւ՝ Ովկեան. հնացած արեւմտահայերէն
տարբերակ), **Ովսաննա-Օվսաննա**: Ցամաքամասերէն երրորդը, որ քննարկման
առարկայ է **Ափրիկէ-Աֆրիկան**: Այստեղ դարձեալ արեւմտահայերէնը պահպա-
նած է գրաբարեան ձեւը, մինչդեռ արեւելահայերէնը կարքիւր զգացած է նոր տար-
բերակ որդեգրելու, հետեւաբար՝ աշխարհագրական անունէն կը սերի նաեւ ածա-
կանը՝ **ափրիկեան-աֆրիկյան**: Յատկանշական է այստեղ նշել, որ Լեւոն Թորո-
սեանը իր «Ընդարձակ բառարան գերմաներէնէ հայերէն» աշխատութեան մէջ
տուած է արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը զուգահեռաբար՝ գերմաներէնին
դիմաց, այսպիսով յիշատի արդադարացնելով իր վերնագրին մէջ նշուած «հայե-
րէն»-ը, այսինքն՝ ամբողջական հայերէնը իր երկու ճիւղերով:

Անցնինք Երկիր մոլորակի ովկիանոսներու անուններուն: Այսպէս՝ **արեւե-
լահայերէն Խաղաղ օվկիանոս, արեւմտահայերէն՝ Խաղաղական օվկիանոս**. աշ-
խարհի հինգ ովկիանոսներէն խոշորագոյնը, որ կը կոչուի նաեւ **մեծ օվկիանոս**:
Երկրորդը՝ **Ատլանտյան օվկիանոս՝ Ատլանտեան օվկիանոս**. Եւրոպայի արեւ-
մտեան կողմը գտնուող ովկիանոսի անունն: Երրորդը՝ **Հնդկական օվկիանոս՝
Հնդկական օվկիանոս**: Չորրորդը՝ **Հարավային օվկիանոս՝ Հարաւային սառուցեալ
օվկիանոս**. աշխարհի մէջ կայ սառուցեալ երկու ովկիանոս՝ Հիւսիսային եւ Հարա-
ւային սառուցեալ ովկիանոս¹⁰: Հինգերորդ՝ **Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոս**

⁴ **Սաքապետոյեան Ռուբէն**, Արեւմտահայերէն-արեւելահայերէն նոր բառարան, Ե., 2011, էջ 286:

⁵ **Թորոսեան Լեւոն**, Ընդարձակ բառարան գերմաներէնէ հայերէն, Վիեննա, 2018, էջ 982:

⁶ **Սաքապետոյեան Ռ.**, էջ 51:

⁷ **Ճերէճեան Գ., Տօնիկեան Փ. եւ Տէր Խաչատուրեան Ա.**, Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1992, էջ 807:

⁸ Նոյն տեղը, էջ 206:

⁹ **Մալխասեանց Ստեփան**, Հայերէն բացատրական բառարան, Ե., 1944, էջ 117:

¹⁰ **Ճերէճեան Գ., Տօնիկեան Փ. եւ Տէր Խաչատուրեան Ա.**, Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1992, էջ 779:

Հիւսիսային սառուցեալ ովկիանոսա: Ինչպէս տեսանք, վերջինիս մէջ միայն ուղղագրական է տարբերութիւնը:

Գ. Արեգակնային համակարգութեան մոլորակներուն անունները

Արեւելահայերէնի *Արեգակնային համակարգը* պարսկահայքի արեւելահայերէնի մէջ՝ կը կոչուի *Արեգակնային համակարգութիւն*¹², իսկ արեւմտահայերէնի մէջ՝ *Արեգակնային դրութիւն*. արեւին հետ ու շուրջ եղող երկնային մարմիններու ամբողջութիւն¹³: Մենք հակուած ենք գործածելու «Արեգակնային համակարգութիւն» տարբերակը որպէս ընդհանրական տարբերակ հայերէնի բոլոր վիճակներուն մէջ:

Մոլորակներուն անունները խնդիր կը յառաջացնեն երկճիւղ աշխարհաբարին մէջ: Արեւմտահայերէնը այս պարագային եւս զանոնք ժառանգած է գրաբարէն, ի տարբերութիւն արեւելահայերէնին, որ լատինական անուանումները որդեգրած է: Եւ այսպէս՝ գրաբար-արեւմտահայերէն՝ *Փայլածու, Արուսեակ, Երկիր, Հրատ, Լուսնթագ, Երեւակ, Ուրանոսա, Նեպտիւն*¹⁴, ի դիմաց արեւելահայերէնի *Մերկուրի, Վեներա, Երկիր, Մարս, Յուպիտեր, Սատուրն, Ուրան, Նեպտուն*¹⁵:

Այստեղ փիլիսոփայելով ըսենք, որ մեր մտահոգութիւնն այս պարագային այն է, որ եթէ այս անուններն արեւելահայերէնը օտար տարբերակներէն փոխառած է, ապա տպաւորութիւն կը ստեղծուի, թէ հայութիւնը չէ ալ զբաղած տուեալ գիտութեամբ՝ տիեզերագիտութեամբ եւ չունի ազգային աւանդ ասպարեզէն ներս, այլ օտարներէն որդեգրած ու գործածութեան մէջ դրած է:

Խնդիր մը եւս, քանի որ դասական հայերէնի դարաշրջաններուն տիեզերագիտութիւնն այսքան զարգացած չէր, ուստի տիեզերքի գիտութիւնը կը սահմանափակուէր միակ կաթնածիրով՝ «կալաքսիով (Galaxy)» կամ «գալակտիկայով», որ է *Ծիր կաթինը* կամ *Կաթնածիրը*, կամ *Յարդագողի ճանապարհը*¹⁷: Իսկ հիմա տիեզերագիտութիւնը երթալով կը զարգանայ, եւ այլ կաթնածիրեր կը յայտնագործուին, ապա ինչպէ՞ս հայերէն գրել «Milky Way Galaxy and Andromeda Galaxy», «Ծիր կաթինի կաթնածիրը եւ Անտրոմետա՝ կաթնածիրը»՝ հաշուի առնելով, որ անգլերէնի մէջ «Milky Way»-ը նոյն կաթնածիրն է, «galaxias» յունարէն «կաթնային

¹¹ Նոյն տեղը:

¹² Արեգակնային համակարգութիւն, *Վարդան Իսմայիլեան*, «Ալիք» օրաթերթ, թիւ 40, 19 փետրուար 1985, էջ 7. https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Alig%20Tehran/1985/40_ocr.pdf:

¹³ *Ճերեճեան Գ., Տօնիկեան Փ. եւ Տէր Խաչատուրեան Ա.*, Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1992, էջ 217:

¹⁴ Նոյն տեղը, էջ 1028, 238, 576, 1293, 793-794, 564, 604:

¹⁵ Արծիւը թառեցաւ լուսնին վրայ, *Արամ Հայկազ*, «Ազդակ» օրաթերթ, 1 օգոստոս 1969, տող 43. <https://www.aztagdaily.com/archives/448127>:

¹⁶ Վիքիպեդիա ազատ հանրագիտարան, Արեգակնային համակարգ. https://hy.wikipedia.org/wiki/Արեգակնային_համակարգ:

¹⁷ Ուիքիփետիա ազատ հանրագիտարան, Ծիր կաթին. https://hy.wikipedia.org/wiki/Ծիր_Կաթին:

օղակ» կը նշանակէ¹⁸: Առաջարկ կայ գործածել հայերէնի մէջ գոյութիւն ունեցող «համաստեղութիւն» բառը՝ իբրեւ «galaxias»¹⁹:

Դ. Պետութիւններու, քաղաքներու զուգաձեւ անունները

Արեւմտահայերէնի մէջ պետութիւններու եւ քաղաքներու անունները ճշդիւ ուսումնասիրելու համար զանոնք կը բաժնենք հետեւեալ խումբերուն.

ա) աշխարհագրական անուններ, որոնք տառադարձուած կամ հնչիւնադարձուած են վաղ միջնադարուն՝ գրաբարեան ժամանակաշրջանին,

բ) աշխարհագրական անուններ, որոնք տառադարձուած կամ հնչիւնադարձուած են ուշ միջին եւ վաղ նոր ժամանակաշրջաններուն,

գ) աշխարհագրական անուններ, որոնք տառադարձուած կամ հնչիւնադարձուած են մեր օրերուն՝

Եւ այսպէս՝ **առաջին խումբի** տեղանունները անոնք են, որոնք աւանդաբար ժառանգուած եւ անցած են արեւմտահայերէնին դասական մատենագրութենէն: Այս խումբի տեղանունները մեծաւ մասամբ աստուածաշնչեան տեղանուններն են, կամ թագաւորական ժամանակագրութեանց մէջ յիշուող տեղանունները, եւ կամ այն վայրերը, որոնք մշտապէս, առանց ընդհատումի, կապ ունեցած են արեւմտահայութեան կեանքին հետ իրենց դարաւոր պատմութեան ընթացքին: Ուստի եւ այս խումբին պատկանող յատուկ անունները կը գրուին հայերէնի եռաշարք հնչիւնային համակարգի հիման վրայ, ինչպէս եւ է գրաբարի եւ արեւելահայերէնի մէջ:

Աթենք, Աղեքսանդրիա, Ադի ծով (Մեռեալ ծով), Անտիոք, Ասիա, Ասորեստան, Ասորիք, Արարատ, Աքքադ, Բաբելոն, Բեթանիա, Բերիա, Բեթլէ, Բեթղեհեմ, Գազա, Գալիլիա, Գեթսեման, Գոմոր, Դամասկոս, Դեկապոլիս, Եգիպտոս, Եդեմ, Եթովպիա, Երիքով, Երուսաղէմ, Եփեսոս, Եփրատ, Եփրեմ (իբրեւ անձնանուն), Զաքուղոն (իբրեւ անձնանուն), Զմիւռնիա, Թեսաղոնիկէ, Իկոնիոն, Իսրայէլ, Լաւողիկիա, Լիբանան, Կանա, Կապադովկիա, Կարմիր ծով, Կափառնայում, Կեսարիա, Կիլիկիա, Կիպրոս, Կորնթոս, Կրետէ, Հելիոպոլիս, Հռոմ, Մակեդոնիա, Մանասէ (իբրեւ անձնանուն), Մելիտինէ (Մալթա կղզի), Մեծ ծով (Միջերկրական ծով), Մովաբ, Յորդանան, Յունաստան, Նեղոս, Նինուէ, Ուր, Պարսկաստան, Պափոս, Պերգամոն, Ռուբէն (իբրեւ անձնանուն), Սաբա, Սելեւկիա, Սիդոն, Սինա, Սիոն, Սիրակուսա, Սողոմ, Տարսոն, Տիգրիս, Տիրոս, Տրովադա, Փիլիպպէ, Փիլիպպեան Կեսարիա, Փիւնիկէ, Փիւնիկիա, Քադդեա, Քանան, Քարքամիս, Փիղադելփիա»:

¹⁸ Վիքիպեդիա ազատ հանրագիտարան, Գալակտիկաներ.
<https://hy.wikipedia.org/wiki/Գալակտիկաներ>:

¹⁹ Ուիքիփետիա ազատ հանրագիտարան, Ծիր կաթին. https://hy.wikipedia.org/wiki/Ծիր_Կաթին:

²⁰ Հայաստանի աստվածաշնչային ընկերություն, Ուսումնական Աստվածաշունչ, Տեղանուններ.
<https://biblesociety.am/arm/149/Տեղանուններ>:

Աստուածաշունչ մատենանին մէջ յիշուած տեղանուններէն վերը հաւաքագրած ենք այն վայրերու անունները, որոնք տակաւին գոյութիւն ունին, կամ եթէ չունին, ապա պատմահնագիտական նիւթերու մէջ յաճախ կը գործածուին: Ատոնցմէ մէկ մասին քովը փակագծերով նշած ենք, թէ տուեալ անունները իբրեւ արական անձնանուն կը գործածուին արեւմտահայերէնի մէջ ե՛ւ դասական, ե՛ւ ժամանակակից: Իսկ այս տեղանուններու գրելաձեւին ուսումնասիրումը նաեւ կարելոր է այն առումով, որ անիկա հնարաւորութիւն կու տայ նոր տեղանուններ տառադարձելու նոյն սկզբունքով: Օրինակ՝ *Փիլիպպեան Կեսարիան* ունենալով Աստուածաշունչին մէջ՝ ժամանակակից *Philippines Islands*-ը տառադարձել *Փիլիպպեան կղզիք*, Ամերիկայի *Philadelphia*-ն՝ *Փիղադէդփիա՝ Տիլտելֆիա/Տիլադէֆիլայի* փոխարէն: Վերջինս հին յունական անուններէն է, որ հին աշխարհին մէջ շատ տարածուած էր Փոքր Ասիոյ տարածքին, իսկ այսօր նման անունները աւելի շատ տարածում կը գտնեն Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ:

Պատկերը հետեւեալն է. արեւմտահայերէնը պահպանած է այս անուններուն գրաբարեան ուղղագրութիւնը, գրելաձեւը, սակայն եւ ո՛չ հնչիւնաբանութիւնը: Զանոնք կը կարդայ իրեն յատուկ երկշարք համակարգով: Օրինակ՝ *Դամասկոս՝ (Tamasgos)* առանց հաշուի առնելու, որ անիկա լատինատառ *Damascus*-էն փոխառուած է, *Բէթղէհեմ՝ (Petghehem)*, որ է՝ *Betlehem*, *Բերիա՝ (Peria)*, որ է՝ *Beroea*, *Անտիոք՝ (Andioq)*, որ է *Antioch*, *Աղեքսանդրիա՝ (Agheqsantria)*, որ է *Alexandria*, եւ այլն:

Աստուածաշնչեան անուններէն զատ, այս խումբին կը պատկանին նաեւ հին ե վաղ միջին դարաշրջաններու պետութիւններու անունները, որոնք ժառանգուած են աւանդական մատենագրութենէն: Օրինակ՝ *Գաղղիա՝ (Qaghia)*, որ է *Gaul/Gaulois*, *Անգղիա՝ (Anqghia)*՝ *Anglia*, *Բրիտանիա՝ (Pridania)*՝ *Britannia*, *Գերմանիա՝ (Qermania)*՝ *Germania*: Ասոնք լատիներէն փոխառութիւններ են: Կան նաեւ «-ստան» բաղադրիչով կազմուած հին հայկական փոխառութիւնները. *Պարթեւստան՝ (Bartevasdan)*՝ *Parthia*, *Լեհաստան՝ (Lehasdan)*՝ *Lechitic tribes*²¹՝ *Polonia*, *Կոստանդնուպոլիս՝ (Gosdantnubolis)*՝ *Constantinople*, եւ այլն:

Անդրադատնանք երկրորդ խումբի տեղանուններուն, որոնք գլխաւորաբար Օսմանեան շրջանի փոխառութիւններ են: Այստեղ արդէն կը նկատենք արեւմտահայերէնի երկշարք հնչիւնային համակարգի հիման վրայ կատարուած փոխառութիւններ օսմաներէնէն: Օրինակ՝ *Մաճառստան (Majarsdan)*՝ «مجارستان»՝ մաճառներու երկիրը՝ Հունգարիա:

Ֆրանսա պետութեան անունը նոյնպէս այս շրջանին կը պատկանի, վասն զի մինչեւ վաղ նոր ժամանակներ օգտագործուած է կա՛մ *Գաղղիա*, կամ *Փրանկաց երկրի*, ըստ մեզ, աղաւաղեալ տարբերակը՝ *Ֆրանգաց երկիր*, որ փոխառուած է

²¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Lendians>.

պարսկերէնի *Ֆհանգստանէն* «فرنگستان»²², եւ ոչ գրաբարեան կանոններէն բխելով: *Տաճկաստանը (Dajgasdan)* պարսկական ծագում ունեցող բառ մըն է, որ սկզբնական շրջաններուն (վաղ միջնադար) կը գործածուէր ողջ մահմետական աշխարհին մատնանշելու, առաւելաբար արաբներուն, ետքը՝ աւելի ուշ շրջաններուն (ուշ միջնադար-վաղ նոր ժամանակներ), անիկա սկսաւ գործածուիլ օսմանցի թուրքերը մատնանշելու համար²³, եւ ասկէ բխելով ալ՝ *Տաճկաստան՝ Թուրքիա, Տաճկահայք, Տաճկահայաստան՝ Օսմանեան Հայաստան, Արեւմտեան Հայաստան, տաճկերէն՝ օսմաներէն, օսմանեան թրքերէն*²⁴:

Ստորեւ կը ներկայացնենք այս շրջանի այն տեղանունները, որոնք մանրամասն չենք քննած վերը: Այս խումբի տեղանունները արձանագրուած են Սուրբիաս Սոմալեանի բառարանին մէջ:

Arabia՝ Արաբիա, *Ararat*՝ Այրարատ, *Araxes, Aras*՝ Երասխ, *Armenia*՝ Հայաստան, Հայք, *Baghdad*՝ Բաղդատ (պէտք է ըլլար՝ Բաղդադ), *Bagrevand*՝ Բագրեւանդ, *Bassora*՝ Բասրա, *Bengal*՝ Բենգալայ (յանձնարարելի է՝ Բենգալ), *Betlis*՝ Բաղէշ (ռամկական՝ Պիթլիզ), *Bulgaria*՝ Բուլղարք, *Byzantium*՝ Բիզանդիոն, *Caucasus*՝ Կովկաս, *Carthage*՝ Կարթագինէ, *Chorasan*՝ Խորասան, *Crimea*՝ Խրիմ, *Curdistan*՝ Քրդաստան, *Danube*՝ Դանուբ, *Denmark*՝ Դանիա, *Diarbek*՝ Տիգրանակերտ (ռամկական՝ Տիարպէքիր, պէտք է ըլլար՝ Տիարպէքիր), *East Indies*՝ Արեւելեան Հնդկիք (Արեւելեան Հնդկաստան կոչուած են այդ շրջանի տարբեր կղզիներ, որոնք գաղութացուած էին տարբեր կայսրութիւններու կողմէ. Սպանական Արեւելեան Հնդկաստան՝ *Փիլիպպեան կղզիք*, Հոլանտական Արեւելեան Հնդկաստան՝ *Բնտոնէզիա*, Բրիտանական Արեւելեան Հնդկաստան՝ *Մալէզիա*²⁵), *Edessa*՝ Եդեսիա, *Erevan*՝ Երեւան, *Erzerum*՝ Կարին, Թէոդոսուպոլիս, *Etchmiadzin*՝ Էջմիածին, *Europe*՝ Եւրոպա, *Florance*՝ Փլորենտիա, *Georgia*՝ Վիրք, *Great Britain*՝ Բրիտանիա, *Hindustan*՝ Հնդկաստան, *Holland*՝ Հոլլանդայ (յանձնարարելի է՝ Հոլանդա), *Hungary*՝ Հունգարիա (ռամկական՝ Մաճառստան, Մաճառք), *Japon*՝ Յաբոն (յանձնարարելի է՝ Յաբոն), *Ireland*՝ Իռլանդա, *Ispahan*՝ Ասպահան, *Italy*՝ Իտալիա, *Judea*՝ Հրէաստան, *Lisbon*՝ Լիսբոնա, *Madagascar*՝ Մադագասկար, *Madrid*՝ Մադրիտ (պէտք է ըլլար Մադրիդ), *Manascrete*՝ Մանազկերտ, *Marseilles*՝ Մարսիլիա, *Masis*՝ Մասիս, *Mauritania*՝ Մաւրիտանիա, *Merdin*՝ Մերտին, *Mesopotamia*՝ Միջագետք, *Mocha*՝ Մէքքայ (յանձնարարելի է՝ Մէքքա), *Moldavia*՝ Մոլդաւիա, *Moravia*՝ Մորաւիա, *Moscow*՝ Մոսկով, *Mush*՝ Մուշ, *Nackichevan*՝ Նախիջեւան, *Naples*՝ Նեպոլիս, *Nile*՝ Նեղոս, *Nisibin*՝ Մծբին, *Norway*՝ Նորվեգիա, *Padua*՝ Պատուայ, Պադաւիոն (յանձնարարելի է՝ Պադովա), *Palestine*՝ Պաղեստին, *Paris*՝ Փարէզ, Փարիս

²² <https://hy.wikipedia.org/wiki/Ֆրանգիստան>.

²³ Ստեփան Մալխասեանց, Բացատրական բառարան, 1944:

²⁴ Սոմալեան Սուրբիաս, Համառօտ բառարան յանգղիականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, Վենետիկ, 1843, էջ 9:

²⁵ <https://www.encyclopedia.com/places/asia/southeast-asia-physical-geography/east-indies>.

(յանձնարարելի է՝ Փարիզ, որ արդեն միասնական ձեռք է), *Phrigya*՝ Փոփիգիա, *Poland*՝ Պոլոնիա, *Lithuania*, *Pont Euxin*՝ Պոնտոս, *Portugal*՝ Լուսիտանիա, *Prussia*՝ Պրուսիա (յանձնարարելի է՝ Պրուսիա), *Rome*՝ Հռոմ (յանձնարարելի է՝ Հռոմ), *Russia*՝ Ռուսք (յանձնարարելի է՝ Ռուսիա), *Samaria*՝ Սամարիա, *Samos*՝ Սամոս, *Sardinia*՝ Սարդինիա, *Saxony*՝ Սակսոնիա, *Schiras*՝ Շիրազ, *Scotland*՝ Սկոտլանդ, *Sebaste*՝ Սեփաստիա, *Shirak*՝ Շիրակ, *Sicily*՝ Սիկիլիա, *Spain*՝ Սպանիա, *Sweden*՝ Սվեդք (յանձնարարելի է՝ Սուեդ), *Syracuse*՝ Սիրակուսա, *Taron*՝ Տարոն, *Tarson*՝ Տարսոն, *Tartary*՝ Թաթարք (յանձնարարելի է՝ Թաթարստան), *Tauris*՝ Դաւրէժ, *Thessaly*՝ Թեսսալիա (յանձնարարելի է՝ Թեսալիա), *Thrace*՝ Թրակիա, *Tocat*՝ Եւրոկիա, *Transilvania*՝ Տրանսիլվանիա (յանձնարարելի է՝ Տրանսիլուանիա), *Trebisond*՝ Տրապիզոն, *Van*՝ Վան, *Vanant*՝ Վանանդ, *Venice*՝ Վենետիկ, *Verona*՝ Վերոնայ (յանձնարարելի է՝ Վերոնա), *Vienna*՝ Վիեննայ (յանձնարարելի է՝ Վիեննա), *Warsaw*՝ Վարսաւիա, *Zealand*՝ Չելանտիա (յանձնարարելի է՝ Չելանդա)²⁶:

Երրորդ խումբի տեղանուններուն վրայ առաւելաբար պիտի ծանրանանք, որովհետեւ կարեւորագոյն խումբն է, որ նաեւ միօրինակացման եւ կանոնարկման կը կարօտի: Այստեղ առկայ անուններուն կողքին պիտի նշենք նաեւ մեր կողմէ կանոնիկ համարուող տարբերակները:

Սուրիա տեղանունը հետաքրքրական ճանապարհ մը անցած է մինչեւ հասած է իր այսօրուան վիճակին. *Ասորեստան > Ասորիք > Սիւրիա*, որ տուած է *Սուրիա (արեւմտահայերէն) եւ Սիւրիա (արեւելահայերէն)*: Պարզ է, որ գրաբարեան ժամանակաշրջանին *Ասորիք* տարբերակը տարբերակը կը գործածուէր, իսկ պատմական անցեալին (Հին աշխարհի) մասին խօսելու ատեն՝ *Ասորեստան*:

Հալէպ քաղաքին անունը դասական հայերէնի մէջ *Բերիա* է, սակայն անոր կիրարկումը սահմանափակուած է եկեղեցական ծիրէն ներս՝ «*Բերիոյ հայոց թեմ*», իսկ աշխարհիկ բոլոր տպագրութիւններուն մէջ կը գերիշխէ *Հալէպ* տարբերակը: Ըստ մեզ՝ այստեղ «է»-ի ստուգաբանական հիմնաւորում չկայ, ի տարբերութիւն *Երուսաղէմին*, որ *Երուսաղիմի* կամ *Սաղիմի, սաղիմահայ* ձեւերուն կը փոխակերպուի: *Հալէպի* պարագային ատիկա չենք տեսներ, չկայ *Հալիպի* ձեւ: Հետեւաբար ճիշդ կը համարենք զայն գրել «է»-ով՝ *Հալէպ*, ինչպէս եւ է արեւելահայերէնի մէջ: Իսկ *Հալէպի* «պ»-ն, ըստ էութեան, գրաբարեան հիմքի վրայ է, քանի որ ի տարբերութիւն նոյն երկրի այլ քաղաքներուն, ինչպէս օրինակ *Բաղիպ/Բղիբ*, այս պարագային «պ» տառը «բ»-ի չի փոխուիր արեւմտահայերէնէն արեւելահայերէն անցում կատարելու ատեն: Ասիկա կը նշանակէ, թէ

²⁶ **Սօմալեան Սուրիաս**, Համառօտ բառարան յանգղիականէ ի հայ եւ ի տաճիկ, Վենետիկ, 1843, էջ 439-444:

տառադարձութեան հիմքը արաբերէնը չէ, այլ ֆրանսերէնն է: Այսինքն՝ *Alep*՝ *Հալէպ/Հալէպ*, այլապէս «حلب»՝ *Հալաք* պիտի ըլլար արեւելահայերէն:

Ինչ կը վերաբերի *Պէրուքին*, ապա անիկա ալ աղաւաղուած է, ըստ մեզ, քանի որ վաղ արեւմտահայերէնի մէջ գրուած է *Պէրուք*²⁷ ձեւով, հաշուի առնելով, որ գրաբարի մէջ «է» ձայնաւորը կը տարբերէր «ե»-էն, եւ անիկա «էյ» երկբարբառ հնչիւն ունէր²⁸: Այսպիսով «է/ե»-ի հարցը լուծուած է, սակայն ոչ «պ/բ»-ի հարցը: Եւ քանի որ պետութեան անունը պահպանուած է գրաբարեան՝ *Լիքանան* ձեւով, եւ այն չէ դարձած *Լիպան*, օրինակ, հետեւաբար ճիշդ պիտի ըլլար մայրաքաղաքը գրել *Բէրուք*²⁹: Այսպէս առաջարկած է նաեւ բանասիրական գիտութեանց թեկնածու, տեսաբան Լուսինէ Աւետիսեանը:

Անգլերէնէ տառադարձուող տեղանուններուն մէջ կ'առաջարկենք «ը» ձայնաւոր գործածելէն խուսափիլ, այսինքն՝ գրել ոչ թէ *Ուաշինկթըն*, այլ *Ուաշինկթոն*, ոչ թէ *Պոսթըն*, այլ *Պոսթոն* կամ *Բոստոն*: *Լոս Անճելոս* եւ ոչ *Լոս Անճելլոս*: Իսկ «բ/փ», «գ/ք», «դ/թ», երկձեւութիւն ունեցող անունները գրել շնչեղ խուլ բաղաձայններով *Փարիզ*, ոչ *Բարիզ*³⁰ (այստեղ նշենք, որ ժամանակին արեւմտահայերէնը *Բարիզ* «բեն»-ով կը գրէր, սակայն վերջին տասնամեակին անիկա վերջապէս միացեալ է երկու ճիւղերուն մէջ, եւ կը գրուի «փիւր»-ով՝ *Փարիզ*), *Քալիֆորնիա*, ոչ *Գալիֆորնիա*, *Քանատա*, ոչ *Գանատա*: Վերջին երկուքը նոյնպէս միտում կայ «քէ»-ով գրելու արեւմտահայերէնի մէջ՝ հաշուի առնելով, որ «գիմ»-ը գրաբարի ու արեւելահայերէնի մէջ «ց» հնչիւնն ունի, ուստի եւ նպատակը տարընթերցումները նուազագոյնի հասցնելն է: Իսկ «գիմ»-ով գրելու ձեւին կառչած մնացողները, այն հաստատութիւններն են, որոնք շատոնց հաստատուած են Հիւսիսային Ամերիկա, եւ իրենց համար դժուար է, եւ նոյնիսկ անընդունելի, փոխել իրենց կազմակերպութեան անուան տառերէն մէկը: Օրինակ՝ *«Գանատայի հայոց թեմ»*, *«Գալիֆորնիա քուրիքը» թերթ*, եւ այլն:

Philadelphia անուան համար ունինք աստուածաշնչեան *Փիղադէլփիա*, ինչ որ հիմք կու տայ մեզ գրելու նոյնաձեւ այլ անուններ եւս՝ *Կալիփորնիա*, *California*, *Սուրբ Փրանկիսկոս*, *San Francisco*, եւ այլն: Իսկ «օ»-ով վերջացող անունները գրել «ո»-ով, ինչպէս այս մասին ակնարկած էինք մեր մէկ այլ՝ *«Արեւելահայերէնէն արեւմտահայերէն փոխադրելու արդի հիմնախնդիրները. քերականութիւն եւ*

²⁷ Փարիզ 12 նոյեմբեր. քաղուածք, «Փարիզ» լրագիր կիսամեայ, թիւ 34, 23 նոյեմբեր 1860, էջ 1. <https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Paris1860/1860/34.pdf>:

²⁸ *Աւետիսեան Լուսինէ*, Երբ յայտնաբերուեց մաշտոցեան տրամաբանութիւնը, Երեւան, 2018, էջ 39:

²⁹ Նոյն տեղը, էջ 58:

³⁰ Բարիզ եւ Մոսկուա համակարծիք բոլոր հարցերուն շուրջ, «Այգ» օրաթերթ, թիւ 3738, 11 ապրիլ 1965, էջ 1. https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Ayg1953/1965/3738_ocr.pdf:

եզրութաբանութիւն» յօդուածին մէջ: Օրինակ՝ *Toronto` Թորոնթո, Monte Carlo` Մոնթէ Բալլո, Ohio` Օհայո, Orlando` Օրլանտո/Օրլանդո, Monaco` Մոնակո*³¹:

New York անուան շուրջ: Այս անունը դասական պաշտօնական, արեւմտահայերէնի մէջ, առաւելապէս կղերական անձնատրութիւններու կողմէ գրուած եւ տպագրուած է *Նոր Եօրք*³² ձեւով՝ 19-րդ դարու եւ 20-րդ դարասկզբին: Մեր կարծիքով՝ ասիկա ամենէն ճիշդ տարբերակն է, որ պէտք է գործածուի այսօր, մենք զայն արդէն իսկ գործածութեան մէջ դրած ենք վերջին հնգամեայ մեր լրատուական գործունէութեան ծիրէն ներս: Իսկ բազմաձեւ տարբերակներէն է *Նիւ Եօրք* ձեւը: Այս ձեւին աւելի շատ կը հանդիպինք ամերիկահայերու ձեռագիրներուն մէջ, որոնք պաշտօնական տպագրական թուղթեր չեն: Իսկ «Նիւ» ձեւը հաւանաբար յառաջացած է այն տեսակէտէն, որ «իւ» երկբարբառը «յու» հնչիւնն ունի արեւմտահայերէնի մէջ, սակայն այդպէս մտածելով «Նիւ» գրողը պահ մը չէ խորացած ու եզրակացուցած, որ այդ «յու» հնչելու կանոնը կը գործէ միայն այն ժամանակ, երբ յաջորդ տառը բաղաձայն է, ինչպէս՝ *իւր*, իսկ բառավերջին անիկա պարզ «իվ» է, ինչպէս՝ *թիւ*: Հետեւաբար Նիւ Եօրք գրելով՝ շատերը «նիվ յորք» կ'արտասանեն, շատեր ալ՝ «նյու յորք»: Իսկ թէ ինչո՞ւ *Եօրք* «օ»-ով, պատճառը հետեւեալն է. Այս բառը նոյն կազմութիւնն ունի, ինչ գրաբարի մէջ *եօթն` եւթն*: Հետեւաբար, երբ հիմա «եւ»-ը փակ վանկի մէջ «yw» կարդալու հին երկբարբառ հնչիւնը կորսնցուցած ենք, զայն կը փոխարինենք պարզ «եօ»-ով: Գրաբարի մէջ այդպէս կարդացուած է նաեւ Եւրոպան, ոչ թէ «եվրոպա», այլ «յեօրոպա/yewropa»³³:

Եւ վերջապէս՝ արեւելահայերէն-արեւմտահայերէն զոյգին միջեւ տարբեր գրուող անուններէն են. *Հաագա-Լահէ* (ասիկա *ֆրանսերէնէն հնչիւնադարձուցած է արեւմտահայերէնը` La Hague` Լա Հէյ` Լահէ*), *Շվեյցարիա-Չուիցերիա, Նիցա-Նիս, Մարսել-Մարսէլ-Մարսիլիա, Պորտուգալիա-Փորթուկալ* (տե՛ս վերը՝ գրաբար՝ Լուսիտանիա), *Լիսաբոն-Լիզպոն, Բրազիլիա-Պրազիլ, Արգենտինա-Արժանթին*, եւ այսպէս շարունակ: *Մարոքը՝ ալ-Մադրիբ ալ-Արաբին՝* արեւմտահայերէնը

³¹ Արմենակ Եղիայեանն ու Յակոբ Չոլաքեանը ընդհանուր յայտարարի եկած են օտարամուտ բոլոր յատուկ թէ հասարակ բառերու վերջատրութեան «օ» տառը «ո»-ով փոխարինելու (զերո, Սագո): Տե՛ս՝ *Չոլաքեան Յ.*, Աւանդական ուղղագրութիւն. կանոնկարգ եւ խնդիրներ, Երեւան, 2016, էջ 71: Անի Ֆիշենկճանը, իր հերթին, որդեգրած է այս բարեփոխուած կանոնակարգը եւ զայն կիրարկած է իր աշխատութեանց մէջ, տե՛ս՝ *Տիգեան Ս., Ֆիշենկճան Ա.*, Արեւմտահայերէնի արդի վիճակը հայկական գաղթօճախներում. Արեւմտեան Եւրոպա, Երեւան, 2017, էջ 12 («Մուլինո» բառը): Իսկ մեր համոզմամբ՝ հասարակ բառերը գրել, ինչպէս հայերէն աւանդաբար փոխառուած բառերը կը գրուին՝ փաշայ, երոյ, զերոյ: Մենք այսպէս ալ կը կիրարկենք մեր ամենօրեայ մամուլը լեզուոյն մէջ: Այս տեսութեան հետ համաձայն են նաեւ հայ դասական լեզուաբաններ Հրաչեայ Աճառեանն ու Գեորգ Ջահուկեանը: Տե՛ս՝ *Աճառեան Հր.*, Հայոց գրերը, Երեւան, 1984, էջ 570: Ե՛ւ՝ *Ջահուկեան Գ.*, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում, Երեւան, 1954, էջ 238:

³² <https://tert.nla.am/archive/NLA%20TERT/Paris1860/1860/34.pdf>, էջ 2:

³³ *Աւետիսեան Լուսինէ*, Երբ յայտածուում է մաշտոցեան տրամաբանութիւնը, Երեւան, 2018, էջ 47:

տառադարձուցած է ֆրանսերէն *Le Maroc*-էն³⁴, ինչ որ *Մորոկկո* է արեւելահայերէնի մէջ:

Ե. Եզրակացութիւն

Ցարդ արեւմտահայերէնն ու արեւելահայերէնը կը շարունակեն գրել տեղանունները իրենց ներքին կանոններուն համաձայն: Մեր տեսլականն է՝ այդ ներքին կանոնները փոխարինել հայերէնի ընդհանրական կանոններով, որոնք կը տարածուին բոլոր գրական տարբերակներուն վրայ: Իբրեւ եզրակացութիւն, կը յանգինք այն մտքին, որ այնքան ատեն, որ գրաբարին չենք ապաւինիր, աշխարհաբարի երկու ճիւղերուն միջեւ այս ճեղքուածքը դեռ պիտի շարունակէ խորանալ:

Aposhian Avedis - “Transliteration Issues of Proper Names in Western Armenian: Historical Development and Parallelism with Eastern Armenian”.- The article examines the fundamental differences between the two branches of the Modern Armenian language regarding the transcription of toponyms. While Armenian contains common place names inherited from Classical Armenian, the toponyms that are written differently in Western and Eastern Armenian languages are a result of their respective historical development processes. Western Armenian has predominantly borrowed new names from English (primarily) and French (to a lesser extent). In contrast, Eastern Armenians have mainly borrowed from the Russian language, as exemplified by cases such as “**La Hague: Lahé (WA) / Haaga (EA)**”. Additionally, we have recommended avoiding the use of the “ə” sound represented by the letter “ը” when transliterating English names. For instance, using “**Լոս Անճելոս (Los Anjelos)**” rather than **Լոս Անճելըս (Los Anjeləs)**”.

Our primary recommendations, based on theoretical foundations, are to implement standardised forms wherever possible and to reduce variations, first internally within each branch of the language, and then to work towards reconciling the differences between Western and Eastern Armenian branches.

This study presents detailed categorisations of toponyms that we have classified, which, upon careful examination, provides guidance to professionals in the field and editors in determining the appropriate writing of place names. In the future, we are planning to prepare a publication in tabular format based on this research, presenting parallel forms in Classical Armenian, Western Armenian, Eastern Armenian with classical orthography, and Eastern Armenian with modern orthography.

³⁴ <https://fr.wikipedia.org/wiki/Maroc>.

